

ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА В ПРАВЛЯЧИХ КОЛАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ З ПИТАНЬ БЛИЗЬКОСХІДНОЇ ПОЛІТИКИ (1923–1926 рр.)

Стаття присвячена комплексному дослідженню зовнішньополітичних аспектів діяльності політичних партій Великої Британії на Близькому Сході у 1920-ті рр. Предметом вивчення є політичні розбіжності між парламентськими течіями відносно вирішення «східного питання». Документально підтверджено, що між політичними течіями відбувалася боротьба за месо-потамський нафтовий ринок, хоча між політиками не існувало суттєвої різниці відносно зовнішньополітичного курсу на Близькому Сході з метою захисту інтересів вітчизняних нафтопромисловців у Іраку і Туреччині.

Ключові слова: «східне питання», «мосульське питання», «індійська школа» британської політики, консервативна партія, фракція «твердочолих» консерваторів, ліберальна опозиція, лейбористський уряд, консервативний уряд.

Звернення до зовнішньополітичних аспектів діяльності політичних партій пояснюється тим, що варіантність ідейно-політичних установок залежала від загострень міжнародних протиріч на Близькому Сході, а також тим інтересом, який проявляє західноєвропейська історіографія до подій 20-х рр. ХХ ст. у пошуках аргументації, придатної для політичної боротьби наших днів¹. Боротьба великих держав за енергоресурси, зокрема, нафту, стала характерною рисою світової історії у ХХ ст. і залишиться доленосною для багатьох країн у першій половині ХХІ ст. Яскравий приклад цьому — близькосхідна політика англійської влади (січень 1923 — червень 1926 рр.), а саме: внутрішньополітична боротьба в Англії з «мосульського питання».

Інтереси Великобританії на Близькому Сході мали економічний, політичний і стратегічний характер. «Життєві інтереси Англії в цьому районі, — як стверджувалося в дослідженнях англійського інституту міжнародних відносин, — були в “нафтових полях” Месопотамії та Аравії»². Через Месопотамію пролягала сухопутна дорога в Індію. Однією з основних догм британської зовнішньої політики завжди було не допустити господарювання іншої сильної військової держави на цьому плацдармі. Вся англійська стратегія світової війни на Сході визначалася інтересами безпеки, з англійської точки зору, Індії. Ця

---

* Михайло Тюкалов — аспірант Інституту історії України НАН України, vtyukalov@ukr.net

¹ Blake R. The Conservative Party from Peel to Churchill. — London, 1970. — 320 p.; The Conservative Leaders (1832–1932) / Ed. By D. Southgate. — London, 1974; The Conservative. A History from the Origin to 1965 / Ed. By Lord Butler. — London, 1987.

² Political and Strategic Interests of the United Kingdom. — London, 1939. — P. 181.

основна лінія британської зовнішньої політики на Близькому Сході була сформульована в свій час так званою «індійською школою» британської дипломатії. Ця ідея використовувалася англійськими правлячими колами та істориками для визнання й виправдання англійської політики у величезному районі, який простягається від Гібралтара до Індії.

Після революції в Росії стратегічні плани Великої Британії на Близькому Сході змінилися. «Мосульське питання» виявилось одним із найбільш заплутаних у близькосхідній дипломатії європейських країн. Для Великої Британії Мосул мав виняткове значення як найважливіший нафтовий район, як стратегічний плацдарм, що забезпечував англійський контроль над Іраком. За англо-французькою домовленістю (Сайкс-Піко 1916 р.), Мосульський вілаєт повинен був відійти Франції. У Сан-Ремо (квітень 1920 р.) Франція передала Мосул Англії в обмін на 25% месопотамської нафти³. На Лозаннській конференції Туреччина намагалася повернути собі Мосул, використовуючи суперечки між державами, але це їй не вдалося. За умовами мирного договору Англія і Туреччина повинні були в 9-ти місячний термін припинити суперечки між собою.

Турецька делегація не використала всіх можливостей, які витікали з об'єктивної обстановки. Щоправда, турецька влада зробила спробу використати США проти Європи шляхом вирішення питання про концесії. Тож американська концесія К. Честера стала новою перешкодою для Англії. 13 квітня 1923 року Велике Національне зібрання Туреччини ратифікувало концесію Честера⁴. Англійський уряд висловив протест⁵.

У 1924 р. після довгих суперечок щодо місця проведення конференції з «мосульського питання», остання відкрилася в Константинополі. 19 травня відновились англо-турецькі переговори⁶. Однак тепер англійці вимагали, крім Мосула, поступки нового району — стратегічно вигідного гірського масиву, який прикривав Ірак з півночі. Ці претензії завели переговори на початку червня в глухий кут. У липні минули 9 місяців, відведених Лозаннським договором на англо-турецькі переговори про Мосул. Конфлікт повинна була вирішити Ліга Націй.

Рада Ліги Націй тимчасово врегулювала конфлікт шляхом створення комісії, яка повинна була визначити і встановити точний кордон між Туреччиною та Іраком. В очікуванні рішення комісії Рада Ліги Націй визначила провізійну, так звану «брюссельську лінію». Вона встановлювала статус кво, який існував до 24 липня 1923 р. в день підписання Лозаннського договору⁷.

У вересні 1925 р. комісія представила Раді Ліги Націй свій звіт. За Англією залишався мандат на Ірак терміном на 25 років, гарантувалися права курдів на

---

³ Шпилькова В.И. Турецкий вопрос на Парижской мирной конференции 1919 г. // Ученые записки МГПИ. — М., 1967. — Т. 109. — Вып. 6. — С. 202.

⁴ Правда. — 13 апреля 1924 г.

⁵ Embassy Archives. — Correspondence. — May 2, 1923.

⁶ Howard H.N. The Partition of Turkey. A Diplomatic History. — N-Y., 1966. — P. 30; Edmonds J. Kurds, Turks and Arabs. — London, 1957. — P. 38.

⁷ Documents on British Foreign Policy (1919–1939). — London, 1966. — Series 1a. — Vol. 1. — PP. 772–773.

самовизначення⁸. Це рішення задовольняло англійську владу. Англійські правлячі кола були впевнені у тому, що Ліга Націй вирішить «мосульське питання» на їхню користь. Забезпечення максимуму спокою в Європі розв'язало Англії руки, давало їй змогу звільнити свої сили для боротьби на Сході, у тому числі, для сильного натиску на країни Близького Сходу. Досягнення Локарнських домовленостей сприяло посиленню позицій Великої Британії на Сході. Для Великої Британії було дуже важливо, щоб Франція не втручалася в «мосульський конфлікт» і надавала їй постійну підтримку в Лізі Націй. Франція змушена була триматися фарватеру Англії і, серед іншого, проводити політику тісного співробітництва з нею на Близькому Сході. Це пояснювалося крахом німецької політики, фінансовою кризою і, особливо, її великими труднощами в Марокко і Сирії. Англійські політичні кола переймалися, що Франція може пропустити через Сирію війська у випадку військових дій. Англійська влада розуміла, щоб заручитися підтримкою Франції у Лізі Націй, треба піти їй на поступки в Сирії. Рада Ліги Націй на своєму засіданні 16 грудня 1925 року винесла рішення, за яким встановлювався кордон між Туреччиною і Іраком в основному по «брюссельській лінії». Англії дали 6-ти місячний термін для заяви про свою згоду на продовження мандата на Ірак на 25 років. Одночасно Англії пропонувалося заключити з Туреччиною домовленість про економічні відносини і статут Мосула. Англійський парламент визнав правильним це рішення на засіданні 21 грудня 1925 р.⁹

Конфлікт закінчився підписанням 5 липня 1926 р. англо-ірако-турецького договору, за яким Мосул відійшов Іраку. На хід переговорів Англії з Туреччиною з «мосульського питання» значний вплив мала боротьба всередині англійських правлячих кіл. Грудневе рішення Ради Ліги Націй про включення Мосула до складу Іраку, винесене в результаті сильного тиску з боку британського міністерства колоній в обличчі лорда Л. Емері, показує, що «в цьому питанні перемогла точка зору “індійської школи” британської політики»¹⁰. У боротьбі за Мосул в англійських правлячих колах визначились три течії. Це течія консерваторів і парламентської фракції лейбористів, опозиція в лейбористській партії і «ліберальний курс» — фракція лібералів, робітничая партія і незалежні консерватори.

До 1922 р. коаліційна влада на чолі з Д. Ллойд-Джорджем збанкрутувала в зовнішній політиці. Невдачі, які зазнав уряд Ллойд-Джорджа в зовнішній політиці, привели до того, що всередині консервативної партії посилювався вплив суперників коаліції лібералів. Уряд консерваторів продовжував свою традиційну колоніальну політику. Позиції Великої Британії стосовно до Мосула на Лозанській конференції співпадали з вимогами «твердочолих» консерваторів¹¹. Плани консервативної партії передбачали зміцнення позицій Великої Британії в її арабському тилу, де їй належало 80% видобутку нафти, а також в при-

---

⁸ League of Nations // Official Journal — October, 1925. — PP. 1314–1334.

⁹ Parliamentary Debates. — Vol. 176. — PP. 1933–1941, 1953–1955, 1980.

¹⁰ Daily Herald. — 5 December, 1925.

¹¹ Nicolson N. Curzon: the Last Phase. — London, 1937. — P. 281, 315.

кордонних з СРСР державах — Туреччині, Ірані, Афганістані. Головна задача імперської політики полягала в підтримці господарювання Великої Британії і у створенні під її егідою неперервного ланцюга країн і комунікацій, які можна використати у власних інтересах.

Що стосується «ліберального курсу», якого дотримувалась більшість лібералів групи Д. Ллойд-Джорджа і групи Герберта Асквіта, то їхній курс був визначений на Каїрській конференції у березні 1921 р.¹² Конференція розробила, згідно схеми Томаса Лоуренса, план створення ланцюга автономних і підмандатних арабських держав до автономного Курдистану. Ліберали, від імені яких виступив Уїнстон Черчілль, вказували на складне становище британських фінансів і закликали до суворої економії, щоб «полегшити становище англійських платників податків»¹³. Їхній курс розходився, на певний час, із курсом консерваторів.

Речниками «ліберального курсу» виступила найбільш активна частина ліберальної партії — фракція у палаті общин. Загальнотеоретичні настанови лібералів були, так би мовити «переспівом» ідей минулого XIX століття з дещо підфарбованою сучасною термінологією. Ця частина лібералів, яка боялася поглинання і розчинення в масі консерваторів, відповідальності за «невідповідальну» політику торі, не ризикнула відкрито блокуватися з ними. Торі, завоювавши більшість у парламенті, у значній мірі втратили інтерес до лібералів. Останні, намагаючись знайти вихід з кризового положення, пішли на зустріч лейбористській програмі, поділяючи, однак, позицію консерваторів по деяких проблемах, у тому числі і з «мосульського питання». При цьому, беручи до уваги коливання «внутрішньополітичного маятника», наростаюче невдоволення виборців партією, ліберали нерідко підтримували опозиційну партію, прагнучи завоювати симпатії електорату. Нечіткість та подвійність позицій, тяжіння одного угруповання до торі, іншого — до лейбористів, були характерними рисами лібералізму. Ліберали були найменш чисельною фракцією у парламенті. У «мосульському питанні» основна частина цієї фракції вимагала відмовитись від Мосула. Про це ще весною 1920 р. заявляв Г. Асквіт. Від імені опозиційної частини ліберальної фракції в парламенті, яка дотримувалася «офіційного» курсу лейбористської партії, він заявив про фінансові міркування його прибічників, адже «мосульське питання» втягне Англію в нові ускладнення на Близькому Сході¹⁴.

Л. Емері — помітний політичний діяч Великої Британії, який гарно знався на прихованій стороні багатьох політичних подій, змалював картину політичного сум'яття в англійському уряді і консервативній партії. Він зауважив, що у січні 1923 р. дипломатична ситуація, так само як і становище уряду, ускладнювалося постійними закидами в парламенті, і навіть всередині самого кабінету

---

¹² Slater. Iraq // The 19th Century and After. — April, 1926. — P. 480.

¹³ Slater. Op. cit. — P. 480.

¹⁴ *Ирандуст. Зигзаги английской дипломатии на Ближнем Востоке // Международная жизнь, 1926. — № 4. — С. 22.*

стосовно політики щодо Мосула. Це були напади «зі сторони прибічників політики проведення економії будь-якими засобами»¹⁵.

Боротьба течій всередині правлячих кіл посилювалася зі зміною кабінетів. На виборах 6 грудня 1923 р. консерватори зазнали поразки. Лейбористи виступили проти курсу консерваторів. На словах, у період виборів, вони відмовилися від точки зору «індійської школи» британської політики. Але це було лише на словах. Насправді в області зовнішньої політики лейбористський уряд послідовно проводив курс, успадкований від попередників. Для англійського лейборизму взагалі характерна відсутність цілісної системи поглядів.

Необхідно підкреслити важливу сторону лейбористського руху, а саме, дві тенденції у його розвитку. Щодо «мосульського питання» лейбористський уряд був непослідовний через внутрішні суперечки, наявність у партії значної опозиції до «офіційного курсу» політиці у Туреччині і у цілому на Близькому Сході.

В часи перебування лейбористської партії при владі невелика група осіб, яка складалася із членів кабінету, здійснювала жорстокий контроль над парламентською фракцією. Ліві угруповання ніколи не були тією силою, яка примушувала лейбористських лідерів йти на поступки. Розходячись з правими у тих чи інших конкретних питаннях практичної політики, у тому числі і щодо питання про подальшу окупацію Месопотамії, ліві не наслідувалися вийти за рамки традиційних реформістських ілюзій. Коли лейбористські лідери підтримали політику займу в Іраку, їхні дії викликали критику з боку лівого крила робітничого руху. Інспіруючи критику зовнішньої політики лейбористського керівництва, ліві виступили проти передачі мандатів від імені Ліги націй. Зі своєї сторони, прийшовши до влади, лейбористське керівництво відійшло від декларування положень програми з колоніального питання.

Кабінет Дж. Рамсея Макдональда розумів важливість переконання англійського капіталу в своїй благонадійності. Так, наприкінці липня 1924 р. в англійському парламенті відбулися дебати з близькосхідної політики¹⁶. Хоч курс уряду і був схвалений, але довелося вислухати ряд дорікань з різних сторін. Характерна навіть не опозиція в самій лейбористській партії, від імені якої виступали Т. Вілліамс і Е. Джонстон, а різка критика уряду лібералами (С. Кенворті, Дж. Ламбертом). Вони доводили, що Англія прийшла в Ірак з корисними цілями, і лейбористський уряд продовжує політику своїх попередників тими ж незаконними методами. Саме ліберальним ораторам довелося цього разу вказувати уряду, що його відмова вийти з Іраку суперечить попереднім заявам лейбористської партії.

Виправдовуючись, міністр колоній Д.Г. Томас міг спертися на «твердо-чоліх» консерваторів (Уінтертона, Ормсбі-Гора, Уайта), які в своїх виступах обіцяли підтримати лейбористський уряд. Міністр колоній недалеко пішов від своїх «прибічників». Розвинена у його промові ідея займу мала відверто

---

¹⁵ *Эмери Л.С.* Моя политическая жизнь / Сокращенный перевод с английского А.О. Зелениной, С.О. Митиной, А.Л. Миранс. — М., 1960. — С. 83.

¹⁶ *Parliamentary Debates.* — Vol. 176. — PP. 1933–1941, 1953–1955, 1980.

імперіалістичний зміст¹⁷. Переконливим свідченням цієї політики була ратифікація Лозаннського договору парламентом. З метою повернути до себе турецьку суспільну думку, англійський парламент напередодні невдалої конференції по Мосулу, ратифікував Лозаннський договір (9 травня 1924 року). Думки депутатів з цього питання були стриманими. Частина лейбористів і ліберальної фракції виступала з критикою договору. Ентоні Іден характеризував Лозаннський договір «недостатньо гарантійним для опікуваних народів»¹⁸. Роздумуючи про долі національних меншин, міністр колоній Д.Т. Томас і міністр закордонних справ Е. Іден обходили основні питання, пов'язані з отриманням Мосула. Виступаючи в палаті общин, Е. Іден намагався переконати депутатів у тому, що всі недоліки Лозаннського договору Англія «повинна буде ліквідувати за допомогою Туреччини на основі дружньої політики»¹⁹. Дж. Макдональд заявив, що це «вимушений документ, але без його ратифікації неможливо припинити стан війни на Близькому Сході»²⁰.

Цікаво відмітити, що проти ратифікації безуспішно виступив Д. Ллойд-Джордж. Цей крок англійського уряду не мав реального політичного значення. У парламенті не тільки консерватори, але і Д. Томас по-різному намагалися довести, що суперечка про північний кордон Іраку зовсім не «пахне» нафтою (про що говорили, а саме Джонсон і Кенворті, посилаючись на заяву, зроблену в свій час Д. Ллойд-Джорджем, Дж.Н. Керзоном та іншими), а справа «у врахуванні інтересів національних меншин», яких начебто потрібно звільнити від деспотизму турків²¹. Тепер англійці вимагали, крім Мосула, поступки нового району, прагнучи отримати території, де мешкало айсорське населення (народи християнського походження).

Англійський уряд, виходячи зі своїх інтересів, озброював мешканців прикордонних територій і використовував їх для провокації, видаючи останнє за «волевиявлення» населення. Але цим планам Англії не судилося збутися. Замість васальної держави цей район перетворився у небезпечний район, який постійно загрожував британському пануванню в усьому Іраку. На початку весни 1924 р. у Південний Курдистан були відправлені англійські військові для приборкання «неслухняних» племен. У результаті цієї кампанії частина Курдистану, не дивлячись на протести турків, була фактично приєднана до Іраку.

Уряду Великої Британії довелося відповідати в парламенті на ряд питань про близькосхідну політику. Виступ 30 червня заступника міністра авіації Дж. Ліча у палаті общин зі спробою виправдати дії уряду нікого не вдовольнили. Це лише посилювало критику, яка йшла, у першу чергу, від місцевих лейбористських організацій²².

У жовтні 1924 р. на чергових виборах лейбористський уряд зазнав поразки — Стенлі Болдуїн сформував свій другий консервативний уряд.

---

¹⁷ Ibid. — PP. 1980.

¹⁸ Foreign Affairs. — New-York. — 1971. — P. 5–6.

¹⁹ Ibid. — P. 7.

²⁰ Parliamentary Debates (H.C.). — Vol. 176. — PP. 1928–1947, 1970–1974.

²¹ Daily Herald. — 30 September, 1924.

²² Ibid.

Мосульське питання» надзвичайно загострилося у 1925 р. Це змушувало уряд Великої Британії шукати і забезпечувати додаткові гарантії для захисту англійських інтересів на Близькому Сході. З цієї точки зору, «автономний Курдистан» був би зручним, у стратегічному відношенні, плацдармом для зміцнення позицій в Месопотамії. У лютому 1925 р. в південно-східних районах країни спалахнуло повстання курдів. Англійський уряд, спекулюючи на незадоволенні курдів, з метою тиску на Туреччину в період обговорення Лігою націй «мосульського питання», провокував курдських вождів до повстання діями власної агентури²³. Поразка повстання викликала незадоволення англійського кабінету. Думки, з приводу «негативного курдського захоплення» розділилися. Частина консерваторів, наближена до Міністерства закордонних справ, радила триматися подалі від політики «національного нахилу». Вони вважали, що подальша політика підтримки націоналізму в Південному Курдистані скомпрометує уряд Його Величності²⁴. При цьому, правда, робилася обмовка, що «бажано не компрометувати себе, так як Лізі націй некоректно буде “нав’язувати” своє рішення про мандатний режим в Іраку»²⁵.

Дійсно, після повстання курдського населення в серпні і вересні 1925 р. позиція англійського уряду була хиткою і непослідовною. Це пояснювалося наявністю в уряді опозиції з прибічників «ліберального курсу», які завжди оцінювали «мосульську» авантюру виходячи із фінансових міркувань. У 1925 р. до опозиції більшості лібералів приєдналися і частина консерваторів. Опозиційні настрої особливо посилювалися наприкінці року. Іракську авантюру скептично сприйняли і великі військові авторитети. Консервативні газети — «Daily Express», «Daily Mail», ліберальна — «Westminster Gazette», різко висловлювалися проти продовження мандата на Ірак, проти нафтових захоплень. Англійська газета «Observer» зазначала: «Мосул, це — мишоловка, у яку нас запрошують зайти»²⁶.

Слід зазначити, що після рішення ради Ліги націй в англійському парламенті почали поступово зникати розбіжності в оцінці політики по відношенню до Туреччини і у цілому по відношенню до країн Близького Сходу. На наш погляд, це пояснюється тим, що питання про продовження мандату на Ірак, про ратифікацію англо-іракського договору 1922 р. і питання про територіальну приналежність багатого нафтою Мосула, було вже позитивно вирішеним для Великої Британії.

3 грудня 1925 р., коли за рішенням Ліги націй Мосул був залишений за Іраком, і до підписання заключного договору між Англією і Туреччиною в червні 1926 р., «мосульське питання» обговорювалося на сторінках англійської преси.

У статтях, на наш погляд, були сфокусовані основні точки зору різних течій в правлячих колах. Намагаючись роз’яснити курс англійського кабінету в «мосульському питанні», автори не приховують той факт, що у Лондоні, крім

---

²³ Parliamentary Debates (H.C.). — Vol. 175. — PP. 1494–1495.

²⁴ Daily Herald. — 30 September, 1924.

²⁵ DBFP. — Ibid. — Vol. 1. — P. 780.

²⁶ Observer. — 14 December, 1925.

преси, не існувало постійного консультативного органу, який би пояснив британську політику на Близькому Сході. У квітневому номері журналу «19-th Century and After» за 1926 р. кореспондент Слайтер, очевидно, близький до Міністерства колоній, навів цікаве пояснення того «ліберального курсу», який був взятий У. Черчиллем по відношенню до Месопотамії. Метою представників цього курсу було вказати уряду на «скрутний стан британських фінансів»²⁷. Автор не зробив навіть спроби обґрунтувати ті проблеми, які були викликані опозиційно налаштованими лібералами по відношенню до консервативної більшості. Таким чином, англійська преса всіляко «замаскувала» справжні цілі і задачі англійців в Месопотамії. Англійський уряд, у зв'язку з позитивним для нього рішенням «мосульського питання» Лігою націй у грудні 1925 р., почав шукати додаткові гарантії, щоб закріпити свої позиції. При цьому, він «не забував» зайвий раз підкреслити, що «мосульське питання» є частиною «того східного питання», яке на протязі століття було центральним пунктом британської зовнішньої політики²⁸. У зв'язку з цим стаття Юера в лейбористському щомісячнику «Labour Monthly» про перспективи Мосула заперечувала думки тих кіл, які вважали «мосульське питання» питанням нафти. Такої точки зору дотримувалися в основному ліві лейбористи і частина лібералів.

Характер боротьби різноманітних течій щодо «мосульського питання» не був принципово важливим. Головним чином, він спонукав опозиційну течію до перегляду методів ведення політики щодо Туреччини. Так, до підписання заключного договору консерватори різко критикували «ліберальний курс» представників робітничої партії, незалежних консерваторів і деяких членів ліберальної партії. Останні, у відповідь на цю критику запропонувати вирішити «мосульське питання» шляхом компромісу. Зокрема, у вигляді поступок, віддати Туреччині одну частину Мосульського вілаєту з містом Мосулом (при цьому міркування фінансового характеру були присутніми у роздумах прибічників «ліберального курсу» — економія засобів в умовах мандатного режиму). Але зрештою такі ліберальні політики, як Д. Ллойд-Джордж і Альфред Монд, протягом декількох років вказували на неможливість для Великої Британії «взяти під свою опіку» християнські меншини, що населяли Мосульський вілаєт, підтримували міністерство колоній і уряд С. Болдуїна у питанні про продовження терміну середньо-східних мандатів²⁹. До них незабаром приєдналися також і опозиційно налаштовані ліві лейбористи³⁰.

У такій внутрішньополітичній обстановці «твердочолі» консерватори, керівництво ліберальної партії і парламентська фракція лейбористів постійно висловлювали думку про те, що Мосул є «фазою відновлення системи буферних держав на шляху до Індії»³¹. Зазначаючи далі, що англійська політика в «мосульському питанні» відкинула Туреччину на довгий час на шлях зближення

---

²⁷ Slater. Op. cit. — P. 480.

²⁸ Ewer. Getting of Mosul // The Labour Monthly. — November, 1925; Kenneth W. The Significance of Mosul // The 19th Century and After. — P. 178.

²⁹ Kenneth W. Op. Cit. — P. 350.

³⁰ Ibid. — PP. 349–350.

³¹ Ibid. — PP. 352–353.

з СРСР, консерватори і лейбористи намітили єдиний залишений для Великої Британії шлях. Вони почали координувати всі можливі сили проти радянсько-турецького союзу.

У результаті проведеного аналізу можна зробити наступні висновки. У 20-ті роки ХХ ст. правлячі кола Великої Британії переслідували ціль зберегти недоторканими свої колоніальні володіння. Консервативний уряд С. Болдуїна домогся вирішення «мосульського питання» на користь Великої Британії, що відповідало вимогам основної лінії англійської політики на Близькому Сході. Вона була сформована «індійською школою» британської дипломатії, тобто задачами захисту імперії, і, особливо, охорони підступів до Індії.

Важливе стратегічне положення Мосульського нафтового району і прагнення Великої Британії вплинути на політичну орієнтацію турецького уряду обумовили зміни в методах і прийомах англійської дипломатії. Унаслідок цього в англійських правлячих колах з'явилось декілька течій. Їхня боротьба всередині самого уряду відбилася на ході переговорів з Туреччиною, які затягнулися на декілька років.

З часу Лозаннської конференції і до підписання договору в 1926 р. ініціатива по вирішенню «мосульського питання» належала прибічникам «індійської школи» британської політики. Вони представляли більшість в англійському парламенті. До них належали «твердочолі» консерватори і представники парламентської фракції лейбористської партії. Представники «ліберального курсу» і опозиція в лейбористській партії, розходились у поглядах з «більшістю» питань за тактичних цілей і прийомів дипломатії. В усіх подіях з 1923 по 1926 роки, які відбувалися і належали до «мосульської проблеми», і ліві лейбористи і ліберальна фракція виявили себе послідовними прибічниками імперської політики.

IDEOLOGICAL AND POLITICAL STRUGGLE AMONG RULING CLIQUES OF GREAT BRITAIN ON THE QUESTIONS OF THE MIDDLE EASTERN POLICY (1923–1926)

Mykhailo Tyukalov (the graduate student of Institute of history of Ukraine of National academy of science of Ukraine)

The article is devoted to the complex research of influence of the oil factor on the foreign policy of Great Britain in the Middle East in 1920-s. Political contradictions in the Middle East policy are examined. The special attention is paid to the process of forming a new content struggle for oil market in Iraq and Turkey between «conservative» and «liberal» trends in British politics. It's proved that there was no difference between conceptions of «conservatives» and «liberals». They formed foreign policy course in order to preserve interests of native oil business and to supply imperial interests.

Keywords: *«The Eastern Question», «The Mosul Question», «Indian School of Britain's Politics», conservative party, faction of «diehards» conservatives, liberal opposition, labor government, conservative government.*